

עבודת האזרחות: המאבק על עבודה בויטה פרי גליל

מירב אהרון וניר כהן

תקציר

המאמר בוחן את התפתחותה של 'אזרחות בעבודה' (citizenship at work), כלומר האופן בו אנשים נאבקים באמצעות שוק העבודה על אופי האזרחות שלהם. הוא משרטט את התפתחות מאפייניה של אזרחות זו אל מול דפוסי הפיתוח באזורי השוליים בכלל, ובאזור חצור הגלילית בפרט. המאמר מנתח את המאבק על שמירת מקומות עבודה בתעשייה הפריפריאלית בעידן ההפרטה הגורפת כמאבק על צדק חלוקתי אל מול עוול מתמשך. בתוך זה, מדגים המאמר את האופנים בהם מעמד, זהות אתנית והמיקום המרחבי מהווים את 'אבני הבניין' של האזרחות החדשה הנוצרת במאבקי העבודה בפריפריה, כאשר אי הוודאות (ואי הצדק) בפיתוח המרחב, כמו גם המיקום הפריפריאלי, הופכים למסד ולטפחות של אזרחות העבודה החדשה.

מילות מפתח: תכנון, צדק חברתי, אזרחות בעבודה, חצור הגלילית

מחקר זה טוען כי את מאבקם של עובדי פרי גליל, יש להבין כ"אזרחות בעבודה" (citizenship at work): תהליך מתמשך בו אנשים נאבקים באמצעות שוק העבודה על מעמדם כאזרחים. על סמך למידה מקרוב של המאבק על העבודה בפרי גליל נטען כי המרחב (הפריפריאלי), הזהות (האתנית) והמעמד (הפועלי) – אינם מהווים רק אבן ריחיים על צווארם של האנשים. אלא נכסים בתוך מאבק. לא רק פעולתם של העובדים תעמוד במרכז החקירה, אלא אף התנאים תחתם הם מתפקדים ובמסגרתם נחשמת (או מקודמת) פעולתם. תנאים אלה מהווים זירות של אי-צדק חלוקתי ומרחבי: הקשר שבין "הפריפריה" כמושג גיאוגרפי וחברתי-כלכלי ובין "שוק העבודה" רווי באקטים של אי צדק חלוקתי. במידה רבה זוהי אף תרומתנו לגיליון זה של "תכנון". על סמך מחקר היסטורי-אורבאני ותוך שימוש בשיטות חקירה אתנוגרפית נדווח מתוך הפריפריה על תוצאות פעולת אי הצדק החלוקתי. נראה כי גורלם של עובדי פס היצור בפריפריה נחרץ למאבק מתמשך לא רק על מקום עבודתם, אלא על אזרחותם הן במובן הקיומי של המושג והן במובן השיזוכי שלו, כפי שנרחיב בחלק התיאורטי.

נטען כי התעשיות המסורתיות בפריפריה הישראלית בעבודה רלוונטיות מאי פעם הן באספקת עבודה והן באישור אזרחותם של פועלים בלתי מקצועיים בפריפריה הישראלית; דווקא בעידן שבו הללו נרמסות תחת המשטר הניאו-ליברלי הופכים מפעלי העוגן הפריפריאליים משמעותיים מתמיד בתהליך הנשיאה ונתינה של עובדיהם על אזרחותם. למרות – או אולי בגלל – שלושה

עשורים של מדיניות ממשלתית המכוונת להבניה מחודשת של הכלכלה הישראלית במטרה להגביר תחרותיות, בין היתר באמצעות הפרטה שיטתית של מפעלים בפריפריה, הפכו מפעלי התעשייה המסורתית למרחבים בעלי חשיבות בתהליך כינון זהותם של עובדיהם-אזרחיהם. מפעלים אלה, אנו טוענים, מהווים היום מרחב, שדרכו נאבקים עובדיהם לקבלת הכרה אזרחית. אל מול מציאות כלכלית, שדנה דורות של עובדים חדשים לחוסר ודאות מקצועית אימננטית (Standing, 2011), מתחזק מעמדם של המפעלים השורדים כאיים מבודדים של צדק חברתי. צנועים ככל שיהיו, מהווים תקציב הביגוד, ימי המחלה ומכסת השעות נוספות של עובדי התעשייה הקבועים זיכרון עמום למשטר של צדק חברתי-מרחבי שהיה ואיננו עוד.

אך צדק זה איננו מובטח. הוא טעון אשרור יומיומי על ידי בעלי השררה – גופים מדינתיים ובעלי המפעל הפרטיים גם יחד. עבודת האזרחות, שהתרכזה בעבר בשערי הכניסה למפעל, בשאלה מי קיבל או לא קיבל את העבודה (אסנת, 2004), הפכה זה מכבר במסגרת איומי ההפרטה התדירים למאבק מתמשך. מכאן, שמאבקם של עובדי פרי גליל מהווה אקט כפול של אזרחות בעבודה: הוא מזכיר לנו את מרכזיות העבודה בהגדרת אזרחותו של האדם והקבוצה לה הוא משתייך (Marshall, 1950; Shklar, 1991) ומצביע במקביל על כך, שבעידן ניא-ליברלי מדובר בתהליך מתמשך. כשהעבודה אינה ברורה מאלה. במצב זה גם האזרחות כמהות קיומית – ולא דווקא כפיסת נייר רשמית -- אינה ברורה מאלה, אלא נמצאת בעבודה תמידית, מתעצבת תוך מאבק מתמשך ומייצרת ציבור שחש מאוים, תלוש ובעיקר מותש. כפי שנראה מיד, עבודת האזרחות חושפת הגדרה חדשה-ישנה של אזרחות המדגישה את היותה נתיב גישה למשאבים חומריים, ובראשם עבודה.

חלק ראשון: מאזרחות תעשייתית לעבודת באזרחות

הממשק התיאורטי שבין אזרחות ועבודה הוא בעל שורשים עמוקים בשיח הדמוקרטי המוקדם של המאות ה-18 וה-19. בעידן המהפכה התעשייתית (ולאחריה) באירופה וצפון אמריקה, סומן קשר הדוק שבין עבודה בשכר ובין זכויות פוליטיות (ראה למשל Montgomery, 1993). עם זאת, מרבית הספרות בת זמננו מסמנת את נקודת ההתחלה התיאורטית בעבודתו של מרשל (Marshall, 1950), שראה את האזרחות כמסגרת משפטית ופוליטית להשגת חברות מלאה בחברה. מארשל הציב מסגרת מחברת בין המנגנון האזרחותי (משפטי-פוליטי) לבין הבסיסים החברתיים הרחבים כאשר הוא מסמן את היעד כהשגת חברות מלאה בחברה. בדומה, טענה שקלאר (Shklar, 1991, 31) כי אזרחות בארה "במשמעה התנועה המתמדת להכלה והמאמץ לשבירת מחסומים והשגת הכרה.

תנועה זו למקום האזרחי (תרתי משמע) מייצרת תהליכים המסמנים את המרכז והשוליים החברתיים כמיקומים יחסיים, קרי שמכוננים בתהליך הדדי. היסטורית, טוענת שקלאר (שם, 14), ערכה של האזרחות האמריקאית הוגדר ביחס למי שנמנעה מהם חברות מלאה בחברה לא פחות מאשר ביחס לקבוצות שנתפסו כסוכנים "הטבעיים". לשיטתה, ליבתה של העמידות החברתית, ולכן גם האזרחית היא היותך משתכר (earner) בבחינת "We are citizens only if we earn" (שם, 67).

תפיסות אלה היוו את הבסיס לגיבושה של מדינת הרווחה הקיינסיאנית באירופה לאחר מלחמת העולם השנייה. התביעה לשייכות וקיום אזרחי תורגמה לזכויות סוציאליות המעוגנות במעמד העבודה. זכויות, אלה, שנודעו בשמן "מן העריסה לקבר" (from cradle to grave) הבטיחו "רשת מתרחבת והולכת של קווי מדיניות חברתית, שסיפקו לכל אזרח מידה של בטחון כלכלי ואפשרויות לניעות חברתית" (Brodie, 2002, 378) ואפשרו לאינדיבידואלים "להשתתף באופן מלא במורשת החברתית ולחיות חיים מתורבתים על פי אמת המידה המקובלת בחברה" (Marshall, 1950, 30). יישומן נועד לצמצם במידת האפשר את חוסר השוויון המתרחב, שיצרו כוחות השוק במרחבים עירוניים מתועשים, וכן לפעול לאי-מסחורה של העבודה באמצעות הענקת רשת בטחון חברתית וקידום סטנדרטים בסיסיים בתחום התעסוקה. אלה האחרונים נועדו לגונן על עובדים (בעיקר בתעשייה) מפני המציאות בשוק התעסוקה הקפיטליסטי (Epsing-Andersen, 1990). מארשל אף התווה תת-קטגוריה בתוך מערך הזכויות החברתיות לה קרא 'אזרחות תעשייתית' (citizenship industrial), שביטוייה המרכזי היו זכותם של העובדים במפעלים תעשייתיים – אך לא רק – להתאגד.

בשנים האחרונות נעשו ניסיונות לחלץ את מושג ה"אזרחות התעשייתית" מכבלי התעשייה המסורתית ולתת לה פרשנות עדכנית יותר. אחד התסריטים משרטט את אפשרות התפתחותה של האזרחות בעבודה (citizenship at work), שמתוארת על פי רוב כאלטרנטיבה נורמטיבית למסחורה של העבודה והעלייה בדומיננטיות של השוק. אזרחות בעבודה מדגישה את הצורך לחשוב על הממשק שבין אזרחות לעבודה מעבר ל"תעסוקה" (או 'משרות') קלאסית כדי לזהות טווח רחב של פראקטיקות מבוססות-עבודה, חוץ-שוקיות, כולל בין היתר עבודה 'נחוצה חברתית' (socially necessary) בסקטורים או אזורים גיאוגרפים מסוימים ועבודה ביתית, שאיננה מתוגמלת (Whitehouse and Zeitlin, 1999). כיוון שאזרחות תעשייתית, שהייתה מבוססת על דומיננטיות גברית בשוק העבודה כמו גם למחויבותה של מדינת הרווחה לזכויות חברתיות אוניברסליות, נשחקה עד דק, יש צורך בהמשגה אחרת של האופן, שבו ניתן לצמצם תהליכי מסחור עבודה והשבת קולו האבוד של האזרח-עובד. החזרתו של האזרח-העובד לקדמת הבמה מייצרת שיח עבודה חדש המבוסס על סוכן-אנושי פעיל, חושב ויצירתי, שמסמל – במונחים מרקסיסטיים – את ערך השימוש ולא את ערך החליפין המכוון למקסום של יעילות ותחרותיות (Standing, 2007). בהקשר זה, נשמעו אף קריאות להחליף את הפרשנות האזרחותית לעבודה בזו המעמידה במרכז את זכות האדם האוניברסלית, על מנת לחלצה מידי הקהילה הלאומית הטריטוריאלית ולעגן אותה במסגרות פרשניות על-לאומיות של צדק חברתי, שרואה בעובדים לא רק "את המרכיבים של מקום העבודה, כי אם גם אזרחים שווי זכויות" בהתנהלותו (Mundlak, 2007: 46).

חלק שני: מדינה ותעשייה פריפריאלית בישראל: מגידול לדלדול

בחלק זה של המאמר אנחנו עומדים על הדינאמיקה ההיסטורית-מרחבית של אי השוויון החלוקתי והמרחבי. דינאמיקה זו התקבעה ולימים ייצרה את התנאים שבתוכם עובדי התעשייה המסורתית מצאו עצמם עובדים בעבודת האזרחות.

הפריפריה בישראל הפכה לתחום לימוד גיאוגרפי בפני עצמו. למרות מגוון הגישות התיאורטיות, הדגישו כולן את תפקידה המרכזי של המדינה בעיצוב המרחב הפריפריאלי ויחסו עם המרכז (Shachar & Lipshitz, 1981; Gradus, 1998). העיסוק במדינה כסוכן פעיל בעיצוב הפריפריה החל בניסיון לפענח את תפקידה בהתוויית שני סוגי מדיניות מוקדמים, קרי פיזור אוכלוסין ופיזור תעשייתי (רזין, 1984; 1992; יפתחאל וצפדיה, 2001), שלפיהן על המוסדות הציבוריים לקדם את ישובו, עיבוי וחיזוקו של הספר הישראלי החדש.

מדיניות פיזור האוכלוסין שמה לה למטרה לתקן את העיוות ההתיישבותי לפיו מעל 40% מן האוכלוסייה היהודית בישראל התרכזה בת"א (Sharon, 1952) באמצעות ייסודן של עשרות ערים בינוניות באזורי הספר, שאליהן הועברו רבבות עולים שזרמו ארצה באותה עת. מסיבות שונות, שדונו בהרחבה במחקרים אחרים (Yiftachel, 2000), הופנו לערי הפיתוח החדשות בעיקר עולי ארצות ערב (להלן 'מזרחים'). ב-1964, השנה שבה פסקה הקמתן של עיירות הפיתוח, התגוררו בהן 400,000 תושבים בקרוב (16% מן האוכלוסייה), כשלושה רבעים מתוכם היו מזרחים, בעיקר יוצאי צפון אפריקה (פיקארד, 2009).

ריחוקן היחסי חייבו את הקמתו של מערך שירותים ציבוריים כדי להבטיח את המשך קיומן. לאור זאת צמחה מדיניות פיזור התעשייה, שבאמצעותה ביקשה המדינה ליצור עוגנים כלכליים-תעסוקתיים בתוך או בסמוך לכל אחת מן העיירות המרוחקות. עוגנים אלו הגיעו לרוב בדמות מפעל תעשייתי בודד, שהפך את הישובים ל"ערי מפעלי" (company towns). למרות ביקורת חריפה שהוטחה בתכנית, שהכפיפה חשיבה כלכלית רציונלית לשיקולים חברתיים-פוליטיים, נפתחו במהלך העשור הבא (65-1955) עשרות מפעלים באזורי פיתוח (גרינברג, 2009). כיוון שמטרתם המרכזית הייתה, כאמור, קליטה תעסוקתית מאסיבית של עולים חדשים, נפתחו בעיירות בעיקר מפעלי תעשייה עתירת-עבודה, כגון טקסטיל, עיבוד מזון ופטר-כימיקלים. כתוצאה מכך, טיפס חלקם היחסי של עובדים תעשייתיים במחוזות הפריפריה בהדרגה מ-3.9% ו-3.1% (1956) ל-9.2% ו-9.0% (1967) ל-13.3% ו-11.9% (1977) בהתאמה (גרינברג, 2005).

זרעי המשבר, שעתיד היה לפקוד את התעשייה הפריפריאלית, נזרעו כבר בתקופה זו, שכונתה "תור הזהב של תיעוש הפריפריה" (Gradus et al., 1993). בהקשר זה, ביקרו מחקרים רבים את החוק לעידוד השקעות הון (ושאר תמריצי מקום) לפיתוח ותיעוש הפריפריה, וטענו כי השפעתם הייתה מוגבלת (שפר ופרנקל, 1989; בר אל, 1999; שוורץ, 1985; 1990; 1993). הביקורת נסבה בעיקר על התלות שפיתחו רבים מן המפעלים במדינה. הן מיזמים פרטיים והן מיזמים ציבוריים-הסתדרותיים פיתחו תלות בסיוע הממשלתי, מה שהניא אותם מלהפוך לעצמאים כספית ויצבים כלכלית. יחסי התלות התבטאו בכך, שלאורך מרבית שנות ה-60 וה-70 המשכיכה

המדינה לתמוך במפעלי תעשייה כושלים בפריפריה בתמורה להבטחותיהם של בעליהם להימנע מצמצומים דרסטיים בייצור וכוח אדם. הפוטנציאל של פיטורי (עשרות או מאות) עובדי אחד ממפעלי העוגן לגרום למשבר, ששורשיו כלכליים וביטוייו אתנו-חברתיים, הניע את ממשלת ישראל באותה תקופה לסייע להם ביד רחבה. הגם שהסיוע הנדיב היטיב עם העיירות בטווח הקצר, הרי שהסדר זה, עמד לפריפריה לרועץ משום שהוא חסם בעקיפין את כניסתם של מפעלים בסקטורים צומחים לאזור, קיבע את מעמדה כאזור נזקק ותרם לעזיבה מואצת של בני הדור השני (גרינברג, 2005).

מצבה של התעשייה הפריפריאלית הלך והורע לאחר מלחמת ששת הימים; ההטיה השיטתית של משאבים מן הפריפריה לשטחים שנכבשו (סבירסקי, 2005) ומדיניות התעדוף כלפי סקטורים תעשייתיים מתקדמים ומבוססי-יצוא, בראש ובראשונה תעשיות ביטחוניות (ביכלר וניצן, 2001), סימנה את תחילת דעיכתה. הקיפאון התעשייתי הלך והעמיק לאחר המהפך הפוליטי של 1977 ותחילת יישומה של מדיניות חופשית מבית מדרשו של הימין הכלכלי. מונעת על ידי אידיאולוגיה ניאו-ליברלית, שגרסה כי יש לצמצם בהדרגה את הוצאות הממשלה ומעורבותה של המדינה בשוקים תוך הענקת חופש פעולה רחב יותר לבעלי הון, קידמו ממשלות הליכוד צעדים להעלאת שיעורי הריבית במשק והקפאת שער החליפין, שפגעו קשות בתעשייה המסורתית בכלל והפריפריאלית בפרט. יש לציין כי המוטיבציה של ממשלות הליכוד הראשונות נבעו גם ממניעים פוליטיים, בראש ובראשונה הרצון להחליש את ההסתדרות, שהייתה כידוע מזוהה עם יריבו הפוליטיים. החלשה זו, שהתבטאה בין היתר בכיוץ מכוון של נפח האשראי, פגעה קשות בתאגידי חברת העובדים, שהסתמכו לאורך השנים על סיוע ממלכתי. כור, למשל, שהייתה מגדולי בעלי מפעלי תעשייה בפריפריה (כולל "פרי גליל"), נקלעה לחובות ענק כבר בראשית שנות ה-80. למרות תהליך רה-ארגון רחב היקף באמצע העשור, הנהלת הקונצרן לא הצליחה להביא להיפוך המגמה. התוצאה הבלתי נמנעת הייתה תהליך "הבראה", במסגרתו בוטל הסדר הערבות ההדדית, שהבטיח תעסוקה מלאה ושוויון יחסי בשכר, סגירת מפעלים, מכירת נכסים ופיטורין בהיקף חסר תקדים בהיסטוריה של מדינת ישראל.

את הנסיגה ההדרגתית של מוסדות המדינה ממעורבות ישירה בשוקים יש לראות כחלקו הראשון של התהליך הניאו-ליברלי, שמטרתו, כפי שמציינים Brenner and Theodore (2002), הינה ליצור את תנאי הבסיס המתאימים, שיאפשרו את יישומו של השלב השני, קרי השתלטותם של משקיעים ויזמים פרטיים על מפעלים וחברות ממשלתיות, באופן מהיר ותוך מזעור התנגדות ציבורית. בדומה לכך, היווה צמצום הסיוע הממשלתי למפעלים ציבוריים את השלב הראשון, שבאמצעותו ביקשו ממשלות שונות בישראל לקדם תהליכי הפרטה רחבי היקף. ואכן, בשלוש העשורים שבין 1970 ו-2000 הופרטו באופן חלק או מלא יותר מחמישים חברות ממשלתיות והסתדרותיות, שהניבו יותר משלושה מיליארד דולר למדינה (חסון, 2006).

הגם שהפרטת חברות ממשלתיות ותופעות הלוואי שלה - הרעה בתנאי העסקתם של העובדים ובמקרים רבים גם פיטוריהם, השפיעו על שוק העבודה באופן כללי, הרי שפגיעתם בתעסוקה הפריפריאלית הייתה חריפה במיוחד. גוטויין (2010) רואה בפערים אלה - בתעסוקה, בבריאות, בחינוך, בתשתיות פיזיות וברווחה - את תוצאתו של תהליך מכוון ושיטתי לידלודל

הפריפריה, שמקדמת האידיאולוגיה הניאו-ליברלית. לטענתו, תהליך זה כולל הן הפחתה שיטתית של המעורבות הממשלתית הישירה בכלכלה הפריפריאלית, שנתפסה כלא-מניבה והן הטלה מכוונת של מגבלות על יזמות ציבורית באזורי הפריפריה. דלדול הפריפריה, שהחל בתעסוקה, התרחב עד לכדי פגיעה אנושה בכל מערכות החיים האזרחיות בעיירות הפיתוח.

גם בחצור, כפי שמעיד סיפורו של פרי גליל, חשיפת כוח העבודה הפריפריאלי ל"כוחות השוק" פרצה סכר, שמימיו איימו לסחוף לא רק את מפוטרי התעשיות, כי אם את כלל המערכת החברתית-מרחבית, שהתהוותה בהן מאז הקמתן. תחת חרב פיטורין מונפת תמידית ובהיעדר אפשרויות תעסוקה חלופיות, מצא עצמו כוח העבודה המקומי שבוי בידי בעלי המפעל ונתון לגחמותיהם המשתנות. בעל כורחו הפך העובד הפריפריאלי (והפריפריה ככלל) לאזרח על תנאי, שעבודתו "מעוגנת", תרתי משמע, במפעל הבודד.

פרי גליל וחצור: מפעל של עיירה או עיירה של מפעל

כשאר עשרים ושש עיירות הפיתוח, גם חצור נועדה לשרת אזורים חקלאיים רחבים ולשמש מרכז תעשייה קלה ובינונית. את הקמתה של העיירה ליוו חילוקי דעות רבים והיו שסברו כי למרות הסמליות ההיסטורית הכרוכה בחידוש ההתיישבות היהודית בסמוך לתל חצור הקדומה, אין הצדקה לייסודו של יישוב עירוני קטן במרחק כה קצר מראש פינה וקריית שמונה (3 ק"מ צפונית ו-11 ק"מ דרומית בהתאמה). מחייבי ההקמה ובראשם שר האוצר אשכול טענו לעומתם כי עם תום המבצע לייבוש החולה יתאפשר פיתוח מסיבי של שטחים נרחבים למסחר ותעשייה, שיהפוך את העיירה למרכז תעסוקה אזורי חשוב ויחברה בעתיד ליישובים סמוכים. התקוות הרבות שתלו פרנסי היישוב במבצע הייבוש נכזבו במהרה. על רקע זה הוקם ב-1960 מפעל פרי גליל לייצור שימורי ירקות, מיסודה של 'כור תעשיות' ההסתדרותית, שהפך עד מהרה למעסיק הגדול ביותר ביישוב¹

במסגרת תהליך רה-ארגון, שעברה כור תעשיות, הועבר המפעל ב-1983 לחטיבת המזון של הקונצרן (כור מזון) ההסתדרותי. עם זאת, ולמרות שהמשיך לשמור על רווחיות לאורך השנים, בשלהי שנות התשעים נמכר המפעל - במסגרת הפרטתו ההדרגתית של הקונצרן - לחברת האחזקות הבריטית, שהוגדרה כ"קבוצה המתמחה ברכישת מפעלים בפריפריה ובשיקומם". בשורה של מהלכים עסקיים תמוהים איחדו בעלי השליטה את המפעל עם מיזמים בלתי רווחיים. כתוצאה מכך, הוטל על המפעל עומס תשלומי תמלוגים כבד מנשוא, שהאיץ את קריסתו. יועץ כלכלי בכיר סיכם את תוצאת המיזוג באומרו, "פרי גליל נראה כמו תינוק ששוחב על גבו שלושה זקנים חולים" (גולן, 2009). למרות מינויו של אברהם בורג ליו"ר הדירקטוריון (2004) ותמיכה של "הקרן לסיוע מפעלים במצוקה" תפחו חובותיה של החברה לבנקים (דיסקונט ולאומי) וכשפג מועד פירעון האשראי (דצמבר 2008) פנו נציגיהם לבית המשפט בבקשה למנות כונס נכסים לחברה. חברי הדירקטוריון התנגדו נחרצות לבקשה והחליטו על מינוי מנהלים מיוחדים למפעל הכושל וגיבוש תכנית הבראה לחברה. שלושת החודשים הבאים עמדו בסימן דיונים אינטנסיביים בין נציגי העובדים, ההסתדרות, הבנקים, הממשלה, ובהמשך גם קבוצות רוכשים פוטנציאליות, אודות עתידו של המפעל. בין יתר הפתרונות שנשקלו נכללו מתן ערבויות מדינה שיאפשרו

את המשך קיומו של המפעל מבלי שחובות שאר החברות בקבוצה יירשמו לחובתו, מכירת המפעל לחברה אחרת בתחום הירקות הקפואים (בכפוף לאישור הרשות להגבלים עסקיים) ובקשה מהבנקים להקפיא את ההליכים עד מציאת פתרון מוסכם מחוץ לכותלי בית המשפט.

במרץ 2009 זכו בעלי רשת השיווק 'חצי חינם' בשליטה במפעל, תוך שהם מתחייבים לרכישה של החברה כעסק חי ללא חובות, החזר הלוואות לבנקים ולבעלי חוב נוספים והעברה של כספים לעובדים מתוקף זכויות המגיעות להם על פי חוק. כן התחייבו הבעלים החדשים שלא לקצץ במצבת העובדים ואף להרחיבה לאורך זמן. התקווה שהפיחה רכישתו של המפעל בעובדים לא ארכה זמן רב. כבר באוגוסט 2011 הודיע המנכ"ל החדש כי למרות רווחיותו של המפעל בכוונתו לפטר 120 עובדים ולהעביר חלק ניכר מקווי היצור למפעל אחר בבעלותם הממוקם באזור נהריה. המעבר, לדבריו, יקל על רווחיותו כי "הרשויות שם [בנהריה] עוזרות ככל שניתן ולא מתנהגות בחזירות" (שי, 2008). התערבותו האישית של יו"ר ההסתדרות אמנם הסיירה את איום הפיטורין מעל ראשי העובדים, אולם לא לאורך זמן. בפברואר 2012 הודיע מנכ"ל המפעל למאתיים עובדיו כי המפעל נסגר לאלתר והם מוצאים לחופשה ללא תשלום עד להודעה חדשה. ההחלטה הדרמטית הוסברה באי עמידתה של המדינה בהתחייבויותיה לבעלים החדשים בעת הרכישה למענק מיוחד של עשרה מיליון שקלים. גם במקרה דגן הביאה התערבותם של מספר פוליטיקאים להעברת המענק המובטח ולביטול כוונת הפיטורין. יו"ר ההסתדרות עופר עיני סיכם את הסאגה המתמשכת במפעל באומרו, "בכל פעם אנחנו חוזרים למצב בו בעלי המפעל משתמשים בעובדים בצנינות, פעם בפיטורים של העובדים ועכשיו בסגירה בכוח של המפעל. העובדים הפכו שבויים של בעלי המפעל" (גורן, 2012).

חלק שלישי: עבודת האזרחות

בחלק זה נעמוד על האסטרטגיות באמצעותן מנהלים העובדים את מאבקים. הממצאים מפתיעים מאוד, בשני מובנים: הראשון – הוא בתוצאה. העובדים מנהלים מאבק מוצלח המשיג את מטרותיו (גם אם המטרה היא השגת סיוע לבעלים מהמדינה). ובשני העובדים בקיאים מאוד בבסיסי הלגיטימציה של מדינת הלאום המודרנית ובחולשותיה: היחס לקבוצות אתניות שונות (בייחוד בקבוצת היהודים), ומצב הפריפריה הישראלית. כך שמרכיבים בזהות הקולקטיבית של העובדים, אשר על פי כל הגיון סוציולוגי היו אמורים להיות שלשלאות על רגליהם הופכים לנכסים בעבודת האזרחות.

חלק זה מורכב מחקירה אתנוגרפית אשר אפשרה לנו לעמוד על הנכסים הפועלים ב"עבודת האזרחות": פריפריאליות, אתניות ופועליות. ברי כי ההפרדה בין הקטגוריות הינה מלאכותית ובכל זאת, לטובת הניתוח בחרנו לבדודן, להציגן לקורא ואז לשזרן מחדש.

"פריפריאליות": "אם תצעק בחצור, מי ישמע אותך?"

"אם אין מפעל, אין עיירה. אנשים לא רוצים להבין את זה. אדוני ראש הממשלה, קיבלת יקיר חצור, על מה? באת לקוקטייל על חשבון ראש המועצה?"

אנחנו לא ערוץ 10, אנחנו חצור הגלילית. מי רואה את חצור הגלילית?" (מוטי חזיזה, ראיון עם גבי גזית, 9.11.2011)

על פי טענת העובדים, יום מותו של המפעל הוא יום מותה של העיירה. בהקשר זה, חצור הגלילית ממלאת תפקיד כפול הן כעיירת פיתוח והן כנציגת הפריפריה הרחוקה. העובדים יצרו זיהוי מוחלט בין העיירה והמפעל. הטענה כאילו חצור היא עיר מפעל קנתה לה אחיזה בציבור הרחב. בכירים ברשות המקומית, עם זאת, טוענים אחרת. "מפעל שיושב על 60 דונם ומכניס מליון שקל ארנונה זה עוגן?" גם בהיבט התדמייתי, טענו רבים כי מאמצייה של העובדים "לשים את חצור בקופסת שימורים" מבטל מראש את היכולת לדמיין את המקום ו/או את עתידו מחדש.

למרות השגות אלה, שלטי ההפגנות שקראו "בלי פרי גליל אין חצור הגלילית" קנו להם אחיזה בתודעה הציבורית והציבו את הפריפריאליות כנכס מרכזי בעבודת האזרחות. עובדי פרי גליל ניסו להגדיר מחדש את יחסי המרכז-פריפריה בישראל. לדברי אחת ממובילות המאבק:

חצור זה לא פרוור בניו יורק. חצור זה מנהטן. המרכז של המדינה. אנחנו פריפריה. לא נחשבים בעיני הממשלה והמדינה בכלל. והיינו בעיניהם כחגבים. בעל המאה הוא בעל הדעה. הם ינהלו אותנו, יתנו לנו שכר מינימום וזהו? צריך לשנות את זה.

כך עבודת האזרחות הופכת להיות למעשה פוליטיקה ממורחבת: "אם תצעק בחצור מי ישמע אותך?" "לאן ילכו העובדים?" "אנחנו חלק מישראל או דרום לבנון?" כל אלה הפכו להיות שאלות וטענות יסוד במאבק. לדברי מוטי חזיזה:

העוגן של העיירה זה פרי גליל. אין אחד בעיירה הזאת שאין לו אבא, אמא, אח, יש לנו מקרה של 6 ממשפחה אחת. המפעל הזה זה סמל של הישוב הזה. הגברים בוכים בלילה זה נכון. בכיתי המון. חצור עיירת פיתוח. אתה חייב להשתמש בזה. מפעל של עיירה ותו לא. אתה מחפש שכר מינימום. פרנסה. אתה צריך להעביר את המסר חד וברור.

בחצור מצאנו קבוצות חברתיות אשר קשורות למקום תרתי משמע - הן במובן של שייכות והן במובן של כבילה. שאלת הקשר למקום עולה לרוב בהקשר לעתידו של הדור הבא. כך למשל טוען זוג ממייסדי העיר (6.12), "עשינו עסק בחצור, אז נקשרנו לפה וזה לא היה לטובתנו. והילדים שלנו כל הזמן כעסו עלינו. למה נשאתם בחצור? מי נשאר פה?"

חבר ועד מוותיקי העיר סיפר: "הילדה שלי למדה משפטים וגרה באלעד. ילדה שנייה סיימה לימודים ועזבה את חצור. ילדה שחזרה מארצות הברית ולא רוצה להישאר. יש לי בן שהולך ומתגייס ואני נשאר לבד. הילדים לא מוצאים פה את עצמם".

בדברים אלה מקופלת הגדרה מורכבת של מושג הפריפריה – המקום בו ההורים שלך היו דור מדבר וה"עצמי" של הילדים הולך לאיבוד במה שאמור להיות ביתם. שאלת הקשר למקום מופיעה כחוט השני גם בדברי דור הבנים, אף שעבורם השייכות למקום היא בעיקר סמלית. שניות זו עלתה בברור גם בראיונות שערכנו עם בני הדור השני. דברי צעיר יוצא חצור המתגורר כיום באחד הישובים הקהילתיים בגליל העליון כי "חצור היא הבית, אני אוהב

אותה וקשור אליה, אבל מגיל צעיר היה לי ברור שאעזוב אותה עם השחרור" דהדו בראיונות רבים שקיימנו.

עבודת האזרחות מחייבת את כינונה של זירה : מרחב תקשורת בו משתתפים השחקנים הרלוונטיים. רוב האוכלוסיות הפריפריאליות נכשלות כבר בשלב זה. הן אינן חזקות מספיק כדי להופיע בזירה או לייצרה. אך יכולת זו לייצר שדה בו מופיעים כל השחקנים הרלוונטיים (מדינה, הסתדרות, בנקים, יזמים, ראש המועצה) היא נקודה מכרעת, משום שבאמצעותה הופכים תושבי הפריפריה מנפקדים לנוכחים. בהקשר הנוכחי, "כתבנו בצפון", הפונקציה התקשורתית המרחבית האמונה על יצירת שיח ציבורי הייתה אינסטרומנטלית בהתכנותו של המאבק וביצירת זירה הולמת לקיומו.

הפריפריאליות, אם כך, שימשה משאב מרכזי כפול בתהליך עבודת האזרחות ; הן בהיותה סמל ("חצור היא עיירת פיתוח. אתה חייב להשתמש בזה") והן בעמדה בבסיסו של דיון חסר-נחת אודות מקומו של המקום ("זה מנהטן, לא ברונקס. זה ישראל, לא דרום לבנון"). 'המקום' הפריפריאלי והיחס כלפיו - המצוי במתח בין-דורי בין הורים ("קשורים למקום") לילדיהם ("לא מוצאים את עצמם במקום" ומסרבים "לגדל ילדים במקום הזה") עובר כחוט השני במאבק על אזרחות בעבודה בפרי גליל.

- אתניות : "כשמוטי מדבר מאמינים לו"

"המאבק זה מאבק של מזרחים. הרוסים מבוגרים ואי אפשר לזלזל בידע שלהם. [אבל] פשוט אין להם כוחות" (חבר וועד)

"כשמוטי מדבר", חוזרים ואומרים כולם, "אנשים מאמינים לו". "התקשורת מחפשת את מי שידוע להציג את הדברים בצורה אותנטית", מנסה חזיזה לשפוך אור על מקור כוחו. אותנטיות, כשהיא מגיעה למבחן המציאות היא צבועה בצבע. בחברה הישראלית נוצק בסטריאוטיפ המזרחי רכיב ה"אותנטיות" הטומן בחובו יתרונות רבים. אותנטיות משמעה "לדבר מהלב", להיות אמיתי, פשוט וישיר. האדם האותנטי הוא "בוגר האוניברסיטה של החיים", אמין, חף ממניפולציות ובעל יכולת יקרה מפז לרכישת אמון הזולת.. כפי שהעיד חזיזה, "התקשר אליי יו"ר הוועד מאגרסקו. אתה חזיזה הוא שואל. מי אתה? אנחנו 2,000 עובדים, פירקו אותנו ולאף אחד לא אכפת. ואתה – אני פותח כל ערוץ ורואה אותך".

אגרסקו, מותג חקלאי ששווי הוערך בחצי מיליארד שקלים, נכשל במקום בו הצליחו עובדי פרי גליל. יתר על כן, בעשורים האחרונים מפעלים רבים בפריפריה הצפונית נסגרו או עמדו בסכנת סגירה.² גם כאלה שזכו לבלוטות ציבורית, לא הפכו לסמל כמו לפרי גליל.

בחלק זה נטען כי לזהות האתנית של הקבוצה שעמדה בחזית המאבק, המזרחים, ואף לקואליציה שנוצרה במאבק בין רוסים, ערבים ומזרחים חלק ישיר בהצלחת המאבק. קואליציה זו היא המצע החברתי שעל גביו התרחשה עבודת האזרחות. לדברי בכיר הסתדרות, שליווה את המאבק : "אני לא יכול להיות הפנים של המאבק. עם [משכורת של] 20 אלף בחודש ורכב ליסינג אני לא אהיה רעב ללחם...למוטי יאמינו. לי לא. למרות שגם אני איש הפריפריה הרי שאני לא נתפס ככזה, אני לא הייצוג הקלאסי של העובדים הפריפריאליים, למרות שאני מייצג אותם".

זהותה של קואליציית המאבק נתפסת כאותנטיות לנוכח קיומו של אחר משמעותי. זהות אותנטית זו נותנים מענה לגעגועיהן של קבוצות חברתיות שונות בישראל. געגוע אחד הוא למנהיג (אך לא מנהיגת)³ פועלים, מזרחי, שמגיע משדרת הפועלים ומפגין חכמה, אומץ ומעל הכל – מנהיגות. התקשורת אף היא מקווה למצוא ביי"ור ועד העובדים את "לך ולנסה" הישראלי. שני ממדי הזהות של מוטי חזיזה – הפועליות והמזרחיות – שימשו אותו היטב במאבק על העבודה. לדבריו,

אני לא אדם גזעני אבל ראיתי בעודי ילד את האפליה של אשכנזים וספרדים. אני הייתי ב-66-76 ולמדתי בישיבה דתית. והייתה שם מסכת לפני כל תלמידי הישיבה. וראש הישיבה קם ואומר: "חזיזה, בוסקילה וקסלסי תישארו פה כי ההורים שלכם לא שילמו". אתה יודע מה זה היה בשבילי? זה סיים לי פרק בחיים. לא יכול היה לקחת אותנו לצד ולהגיד: באותו לילה עזבתי את הישיבה. בשקט עם כמה שקלים חזרתי הביתה לפנות בוקר – רצוף ושבור. ההורים שלי לא קיבלו את זה. אבל לא הייתה להם ברירה. הקימו גרעין של נוער עובד ולומד, עזבתי את הדת, את הכל, המפעל קם כבר בשנות ה-50. – התחלתי לעבוד בפרי גליל – לעזור להורים.

המזרחיות, גם אם עמדה בחזית המאבק באמצעות חברי הוועד המובילים, איננה הקטגוריה האתנית היחידה החשובה לניתוח עבודת האזרחות. המאבק של פרי גליל הוא פרי קואליציה פנימית הכוללת בעיקר גברים צעירים מטובה זנגריה ונשים, דור ראשון לעליה ממדינות חבר העמים המתגוררות בחצור ובצפת. בקואליציה הזאת יש היררכיות שונות המשמשות בערבוביה: התפקיד במפעל (מי אחראית על בקרת איכות, מי ראש משמרת, מי מנהל חשבונות ומי עובד יצור פשוט) ובמקביל מי "ותיק" ביישוב ומי גם אחרי עשרים שנה בארץ יהיה "העולה החדש", מי יהודי ומי ערבי. לדברי אחת העובדות: "ההבדל בינינו לבין הוותיקים של חצור גדול. אבל אנחנו מקבלים מנטליות של כל אחד. ומסננים מה שלא רוצים לקחת. הם אנשים חמים. מזמינים לכל האירועים. ומי שלא יכול לבוא, מביא מתנה. עושים כבוד אחד לשני".

למרות הבדלים אלה התקיימה רמה גבוהה של סולידאריות שאפשרה את ניהולו התקין של המאבק המשותף. היחסים החברתיים מחוץ למפעל היוו עדות מוצקה ליציבות הקואליציה הבין-אתנית. האמירה "אנחנו הולכים לאירועים שלהם" הייתה תמה מרכזית באחדים מן הראיונות שקיימנו קואליציה זו נרתמה לקמפיין התקשורתי שנרקם סביב המאבק. לדברי חזיזה, "יש לך עובדים רוסים אז אתה חייב לדבר בערוץ הרוסי. גם עם אל ג'זירה אני בקשר. כי יש לנו את העובדים מטובה". שיתוף פעולה זה איננו ברור מאליו ולמרות שקבוצות אלו חולקות דה פקטו את המרחב הפריפריאלי הישראלי (Roman and Weingrod, 1991; אהרון, 2008), הרי שלעיתים רחוקות מתרגם דו-קיום זה לכדי מאבק משותף. על יעילותה של הקואליציה העיד, למשל, בכיר בהסתדרות: "בוויטה נפגשים כל הבלתי מקצועיים. רוסים, מרוקאים וערבי נפגשים. זאת לא בדיחה – זה סמל. המדינה לא רוצה להתמודד עם השילוב הזה. היא מ-פ-ח-ד-ת". האבן השואבת של הקואליציה הזאת הוא פס היצור, הפס עליו רוחשת הקטגוריה הבאה בה נעסוק – המעמד.

- פועליות

באחת הישיבות במרחב גליל עליון בקרית שמונה, אנחנו ו"כתבנו בצפון" מוצאים אחר כבוד החוצה. בשיחת מסדרון הוא אומר לנו :

ידעתי שהפעם אני חייב להיכנס ל-line up של המהדורה. פגשתי את מוטי מוקדם בבוקר בבית הכנסת. צילמתי אותו מניח תפילין, ביקשתי מהצלם לקחת אותו "מלמטה", שתהייה דרמה. ואח"כ מכתבי פיטורין, כשמוטי עומד ובוכה. אותם (את המערכת) מעניינים סיפורים אנושיים טובים. אנשים אותנטיים שמדברים בצורה קורעת לב. מוטי הוא גיבור על. עשיתי כתבה בשש בבוקר בחורף. ואנשים עובדים במקרים בתת תנאים – והם אנשים מאושרים. פס יצור מצטלם טוב מאוד. אני מנסה להיות פה לאנשים האלה. אני מנסה להשמיע איך דברים נשמעים מפה. ומפה זה מדכא לאללה. בשבועות האחרונים יש התפרצות של "הם" ו"אנחנו" על רקע אדמות (בקרית שמונה... את זה אני לא מביא). אני מנסה להביא סיפורים אנושיים של בעיות – זה תופס מקום גבוה ולא הקיצונים שמבעירים את מאבק הקרקעות.

דבריו אלה מלמד אותנו הכתב על הדומיננטיות של רכיב המעמד בפוליטיקה של עבודת האזרחות ועל האופן בו הוא כרוך בזוהות האתנית. פס היצור מצטלם היטב. בנוסף, עומד הכתב על הרכיב השני של מושג המעמד – ההתאגדות. הפעולה הקולקטיבית עולה כאן לדיון בצורה מיוחדת. מחד, ברור שהבעיה היא בעיה של קולקטיב אך הדרך לליבו של הציבור הישראלי עוברת דרך "סיפורים אנושיים" קורעי לב של פרטים שהופכים בין לילה לגיבורי צווארון כחול. מאבקים מבניים של קבוצות ללא דמויות בולטות, אינו מעניין. פרי גליל סיפקה שלל "דמויות" וסיפורים אישיים קורעי לב. אך להבנתנו ההתרכזות בפרטים לא הובילה ל"הפרטה תודעתית" של המאבק אלא הם הופכים להיות סמלים של הקבוצה כולה, הפנים של הקולקטיב.

ברבות מהשיחות שקיימנו ניצבים מולנו אנשים בני 40-50 אשר מעידים על עצמם : "אני 25 שנה במפעל, אני 30 שנה במפעל". אנחנו מזדרזים לעשות חישוב מהיר ומבינים כי רבים מבני שיחנו התחילו לעבוד בגילאי 16, 17, 20. ללא פרק משמעותי של השכלה גבוהה או של שרות צבאי, פעמים רבות כמעט ללא תיכון. זאת אומרת העבודה, המפעל והם הופכים לדבוקה אחת. גאוותם והערכתם העצמית נתונים למפעל : לתפוקות שלו, לאיכות הסחורה, למיכון ולטכנולוגיה המתקדמת שהוכנסו ובעיקר לעובדה שהם חוזרים ומשננים אותה בכל הקשר : "המפעל רווחי". "אין בית בישראל שאין קופסת תירס שלנו". תודעה זו היא ההקשר שמתוכו עולה השאלה – מי בעל הבית? למי שייך המפעל? מי יכול להגיד למי ללכת? בעלי הבית מתחלפים, המכונות מתחלפות, אנחנו נשארים. שאלות אלה מביאות את העובדים לפסוח על כוחות השוק ולחזור ולהפנות מבטם אל המדינה. לעובדי פרי גליל אין שאלה לגבי היד הנעלמה של השוק : היד המניעה היא המדינה והרי המאבקים חזרו ונסובו על המשך התמיכה המדינתית אשר מאפשרת את המשך קיום המפעל. חיבור בלתי אמצעי זה למפעל עומד להבנתנו במרכזה של עבודת האזרחות. העבודה היא סלע קיומנו והיא הפכה להיות המגדיר של קטגוריה לכאורה בלתי מותנית – אזרחות. זאת בניגוד לתפיסה ששלטה בניתוח הסוציולוגי של החברה הישראלית עד כה בו השאלה הראשונה היא האם לאדם מועקת אזרחות והשאלה השנייה היא אפשרות העבודה שלו במרחב המדינתי. עבודת

האזרחות הופכת את היוצרות ומייצרת מצב בו העבודה היא הסעיף הראשון, הסעיף המגדיר את האזרחות.

באוהל המחאה שארגנו העובדים בכניסה למפעל, הודתה אחת העובדות, עולה חדשה מברה"מ, "הבת שלי עובדת בהיי טק. כל יום היא מפחדת שיגידו לה לקחת את הדברים שלה וללכת. אין להם ועד. אצלנו אין דבר כזה. יש פה תנאים. פינה לקפה. מקבלים מעילים, נעליים, אין מה להגיד. יש כרטיס עבודה מסודר. אם יש טעות מסדרים בחודש הבא. הכל על רמה. עומדים על שר מינימום אבל כל עדכון שיש אנחנו מקבלים.

מדבריה עולה כי הקולקטיב הוא ליבה של עבודת האזרחות. בפרי גליל הקולקטיב הינו בלתי מקצועי, הלא בעל השכלה תיכונית ומטה, המורכב ממזרחים דור ראשון ושני, עולים ועולות, מברה"מ וגברים צעירים מטובה. למרות שיתוף הפעולה, הרי שהיחסים בין הקבוצות אינם שוויונים והקמת הקואליציה – לא הפכה אותה לכזאת.

כך, למשל, טוען חבר ועד בדואי כי "בתוך המפעל יש אפילו – אבל לצערי הרב אין ברירה. עובד מחצור יקבל יותר מעובד מטובה בכל דבר. אנחנו בתוך המפעל – הם לא יכולים לעשות הבדל גדול. אבל את ההבדל רואים בעבודות קבלן". בדבריו העובד מעלה מספר סוגיות. קבוע מעמדם כעובדים קבועים מגן עליהם מפני אפליה דרמטית, אך לא מביאים למחיקתם. הקו בין יהודים וערבים מתבטא בשאלה מי עובד המפעל ומי עובד קבלן. העבודה במפעל מתחלקת לעבודה הקבועה לצד עבודה עונתית (בעונת התירס למשל). הפערים בין עובדי המפעל לעובדי הקבלן גדולים, אך בניגוד למקומות רבים אחרים ניכר כי מידת הסולידריות גבוהה. בחלק מגלי המאבקים הרוב המכריע של רשימות הפיטורין היה מקרב עובדי הקבלן, ועדיין הוועד הגיב בכל הכוח.

לסיכום, אנחנו מבקשים לשזור את המקום, הזהות והמעמד מחדש – ולעמוד, כעת מקרוב, על המושג "אזרחות בעבודה". נקודת המוצא בה פתחנו היתה בבקשה להפעיל הגיון הפוך מזה הנתפס כהגיון של מדינות לאום מודרניות ולפיו קודמת האזרחות לשאלת התעסוקה; במילים אחרות, יכולת ההשתכרות היא נגזרת של מעמדו האזרחי של האדם. תחת זאת, אנו טוענים כי בהקשר של פרי גליל (ובהשאלה בפריפריה הישראלית), התעסוקה והאפשרות להשתכר עומדות במרכז הגדרת האזרחות. תושב הפריפריה נטול תעסוקה, הוא אדם משולל אזרחות. המעבר מתפיסה של אזרחות כסטאטוס משפטי לכזו המציבה במרכזה את יכולת התעסוקה מובילה להכרה בהיותה של האזרחות פעולה. הבנה זו מאתגרת את ההיגיון שביקשנו להציב במחקר זה: כיצד בתנאים של היפר קפיטליזם וריבויים של עובדים בני מיעוטים, תיראה עבודת האזרחות בישראל?

אנו מעלים שאלה זו בראש ובראשונה בתוך השיח של חוקרי המרחב והחברה בישראל, אך השפעותיה והשלכותיה רלוונטיות לא פחות עבור קהילת המתכננים המקומית. בהינתן כי סובייקטים משוללי עבודה הינם בהכרח גם משוללי אזרחות מהותית, הרי שסוגית פיתוח מקורות תעסוקה, שעליה אמונים (גם) מתכננים – הופכת אקוטית מאי-פעם. תעסוקה, לשיטתנו, הינה אבן הפינה של כל ישוב ואזור וחשוב שתהווה נקודת פתיחה בתכנונם והקמתם של ישובים בכלל, ובפריפריה בפרט. אל לקהילת המתכננים להסתפק בהקצאת קרקעות לצרכי תעשייה אלא שומה עליה להבטיח כי

ייעודיה ייושמו ככתבם ויענו בצורה הוגנת וצודקת לצרכיהן המגוונים של כלל האוכלוסיות.

תחת המדיניות הכלכלית המבקשת לסתום את הגולל על התעשיות המסורתיות בשם עקרון היעילות הכלכלית, מבקש מאמר זה להאיר את הצורך במדיניות חומלת וצודקת חברתית-מרחבית, שבמרכזה ההזדמנות והזכות לעבודה עבור מגוון אוכלוסיות. מדיניות זו מחייבת יישום פראקטיקות של תכנון מגוון המביאות בחשבון את צרכיהן של קבוצות מעמד, לאום, ומגדר שונות. רק תכנונו של שוק עבודה מגוון יאפשר למהגרים וותיקים, מזרחים ואשכנזים, נשים וגברים - למצוא את מקומם בשוק העבודה ובכך יאפשר את מימושה המלא והמשמעותי של הקטגוריה האזרחותית בפריפריה הישראלית.

הערות

1. כיום מעסיק המפעל כ-230 עובדים קבועים, רובם ככולם תושבי חצור, קרית שמונה, צפת וטובא-זנגריה, שעליהם מתווספים עוד כ-150 עובדים עונתיים.
2. מפעל טקסטיל מוליתן, 100 עובדים, גליל מערבי 2009 /תפרון, 1000 עובדים, 2009 / פיניציה 2012 / בריל 120 עובדים 2012 / עוף העמק, 200 עובדים 2009.
3. בשלהי מאבק פרי גליל מתקיים מאבק אחר, המאבק של עובדי רכבת ישראל נגד ההפרטה המזדחלת של העבודה ברכבת. בראש הוועד עומדת גילה אדרעי, יו"ר הרכבת. האופן בו היא מנהלת את המאבק זוכה לביקורת ציבורית חדה ובשיאו של המאבק היא אף מודחת מהוועד. השוואה בינה ובין חזיזה מרתקת ויכולה לשפוך אור על "הקרירה" של שני המאבקים.

מקורות

- אהרון, מירב, 2008. "תזמורת קלאסית מזרחית", תיאוריה וביקורת 33, עמ' 131-159.
- אסנת, דרור, 2004. "מחייטים וסנדלרים בנינו פה נמלי": פועלות, לאומיות ואתניות בקרב פועלי נמל אשדוד 1961-1967", עבודת דוקטור, הפקולטה למדעי החברה והרוח, אוניברסיטת בן גוריון.
- גוטווין, דני, 2011. "דלדול הפריפריה כהגיון המרחבי של משטר ההפרטה הישראלי", *Wordpress*, 6.8.11, <http://danigutwein.wordpress.com/2011/08/16> (אוחזר ב-25.5.13).
- גולן, אבירמה, 2009. "כל הפרטים הסמויים מן העין להידרדרות של מפעל ויטה פרי גליל", הארץ, 13.3.2009.
- גורן, יובל, 2012. "עיני על סגירת פרי גליל: ניצול ציני של העובדים", מעריב, 26.2.2012.
- גרינברג, יצחק, 2005. "הכלכלה המרחיבה של משק העובדים: 1948-1988", בראלי, אי, דניאל גוטווין וטוביה פרילינג (עורכים), *תברה וכלכלה*

- בישראל: מבט היסטורי ועכשווי, הוצאת אוניברסיטת בן גוריון בנגב, עמ' 327-363.
- גרינברג, יצחק, 2009. "פנחס ספיר ותיעוש עיירות הפיתוח", צמרת, צבי, אביבה חלמיש ואסתר מאיר-גליצנשטיין (עורכים), ירושלים, הוצאת יצחק בן צבי, עיירות הפיתוח, עמ' 135-150.
- חסון, יעל, 2006. שלושה עשורים של הפרטה, תל אביב: מרכז אדוה, מידע על שיוון וצדק חברתי בישראל.
- שוורץ, דפנה, 1985. "התמריץ האפקטיבי הגלום בחוק עידוד השקעות הון", רבעון לכלכלה 124, עמ' 12-21.
- שוורץ, דפנה, 1986. "תרומת התמריצים הממשלתיים הישירים לפתרון בעיות התעסוקה באופקים", רבעון לכלכלה 128, עמ' 555-563.
- שוורץ, דפנה, 1993. השפעת חוק עידוד השקעות הון על תיעושן של ערי הפיתוח, רחובות: המרכז ללימודי הפיתוח.
- שוורץ, אליעזר, 2009. "סכנת הסגירה של מפעל 'פרי גליל' ביישוב חצור הגלילית – נתוני רקע". נייר עבודה, 20.1.2009, ירושלים: הכנסת.
- שי, ניב, 2008. "בעלי פרי גליל העבירו קווי ייצור למפעל אחר", גלובס, 10.8.2008, <http://www.globes.co.il/news/article.aspx?did=1000672341>, (אוחזר ב-25.6.13).
- שפר, דני ואמנון פרנקל, 1989. יצירת מקורות תעסוקה בעיר הפיתוח, חיפה: מוסד שמואל נאמן, הטכניון.
- Brenner, Neil and Theodore, Nik 2002. "Cities and the geographies of 'actually existing neoliberalism'", *Antipode* 34, 3, pp. 349-379.
- Gradus, Yehudah, 1983. "The role of politics in regional inequality: The case of Israel", *Annals of the Association of American Geography* 73, 3, pp. 388-403.
- Marshall, H. Thomas, 2006. "Citizenship and social class" in Pierson, Christopher and Francis Castles (eds.), *The Welfare State: a Reader*, Cambridge: Polity Press, pp. 30-39.
- Mundlak, Guy (2007). Industrial citizenship, social citizenship, corporate citizenship: I just want my wages. *Theoretical Inquiries in Law*, 8(2), 719-748.
- Roman, Michael, and Weingrod, Alex, 1991. *Living Together Separately: Arabs and Jews in Contemporary Jerusalem*, Princeton University Press.
- Sharon, Aryeh, 1952. *Kibbutz and Bauhaus: an Architect's Way in a New Land*, Berlin: Kramer Verlag.
- Shklar, Judith, 1991. *American Citizenship: The Quest for Inclusion*. Massachusetts: Harvard University Press.

Standing, Guy, 2009. *Work after globalization: Building occupational citizenship*. Edward Elgar Publishing.

Whitehouse, Gillian and Zeitlin, Di, 1999. "'Family-Friendly' Policies: Distribution and Implementation in Australian Workplaces", *The Economic and Labor Relations Review* 10, 2, pp. 221-239.

Yiftachel, Oren, 2000. "Social control, urban planning, and ethno-class relations: Mizrahi Jews in Israel's 'Development Towns'", *International Journal of Urban and Regional Research* 24, 2, pp. 418-438.

